

З одного боку, участь людини у спільних діях є процесом розчинення індивідуального в колективних інтуїціях, з іншого – людина є не спостерігачем, а учасником, знаходиться усередині ситуації. Сама ситуація є провокацією – бо тоді будь-яка критика перетворюється у самокритику та пошук відповіді на питання «Хто я?» «Хто ми?».

Література

1. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с. – (серия "Gallicinium").
2. Тоффлер Э. Третья волна [Текст] Пер. с англ. / Элвин Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 781 с. – (Philosophy).
3. Уроки Локи. Разговор Елизаветы Морозовой с Юрием Соболевым [Текст] // Арт-терапия в эпоху постмодерна / Под ред. А.И.Копытина.– СПб.: Издательство «Речь» совместно с издательством «Семантика–С», 2002. – С.50-69.
4. Филиппов Ю.В., Квасова М.Г. Субъективное в осмыслении истории и история в субъективности современного человека (историческая реконструкция как творчество) / Ю. В. Филиппов, М. Г. Квасова // Мир психологии: научно-методический журнал. – 2007. – N 1. – С. 246-256.
5. Франц М.-Л. Процесс индивидуации / М.-Л. Франц // Человек и его символы. Человек и его символы [Текст] / Под ред. К. Г. Юнга; Пер. с англ. В Зеленского, А. Руткевича, К. Бутырина под общ. ред. В. Зеленского. – СПб.: Б. С. К., 1996. – С. 193-296.

Аннотация. *Пушонкова О.А. Мимикрирование идентичности как современная форма индивидуации.*

Статья посвящена исследованию актуальной проблемы идентичности современного человека в связи с появлением новых форм социальности и, соответственно, способов индивидуации. Особенное внимание уделяется исторической реконструкции опыта спонтанности и своеобразию форм «коллективного сознания», которые проявляются в маргинальных сообществах и новейших арт-практиках. Опыт индивидуации сегодня выступает как мимикрийная трансформация идентичности и выходит за рамки конформистских стратегий.

Ключевые слова: *идентичность, социальная мимикрия, индивидуация, коллективное сознание, историческая реконструкция, спонтанная импровизация.*

Summary. *Pushonkova O.A. The Process of Mimicry of the Identity as a Modern Form of Individuation.*

The article focuses on the actual problem of changing modern man's identity in connection with the emergence of new forms of sociality and, in accordance, of the new ways of individuation. Particular attention is paid to the specific forms of the "collective consciousness", which are inherent to the marginal communities and modern art-practices, which serve as adaptive, and are the forms of historical reconstruction of the experience of spontaneity. The phenomenon of the mimicry transformation of identity and its originality in spite of conformist strategies are analyzed.

Key words: *identity, social mimicry, individuation, collective consciousness, historical reconstruction, spontaneous improvisation.*

Надійшла до редколегії 10. 10. 2010 р.

УДК 1(091): 123.1

М.В. Видриган

ВОЛЯ, СВОБОДА І СВАВОЛЯ ЯК СИСТЕМНИЙ, ЦІЛІСНИЙ ОБ'ЄКТ

У статті на основі аналізу філософських вчень про волю, свободу і сваволю розглянуто проблему взаємозв'язку цих понять, і порушено питання про необхідність їх системного, цілісного пізнання як єдиного об'єкта.

Ключові слова: *воля, свобода, сваволя, системність, цілісність.*

Сучасні наукові дослідження підтверджують, що психіка людини є унікальним еволюційним утворенням у процесі розвитку живих організмів, яке поєднує в собі несвідоме і свідоме. При цьому свідоме й несвідоме є двома сторонами єдиної психічної реальності людини, які взаємопов'язані і взаємодіють між собою. Перехід операцій діяльності від несвідомого до свідомого і навпаки відбувається через підсвідоме – специфічний прошарок психічних явищ. Відома і структура того та іншого. До несвідомого належать інстинкти, інтуїція, афекти, гіпнотичні стани, явища сомнамбулізму, автоматизми, самовільне запам'ятовування, підпорогове сприйняття тощо. Складниками структури свідомого є розум (мислення, пам'ять, увага та ін.), воля, емоції та почуття, самосвідомість.

Проте в такому вигляді знання про розум, волю і почуття є схематичними, нефункціональними, й не відображають тенденції розвитку людського феномена. Бо ж недаремно мислителі кожної історичної епохи намагалися їх осмислити і поставити на службу людям. В античності Платон і Аристотель, середньовіччі А. Августин і Ф. Аквінський, у новий час – Т. Гоббс, Р. Декарт і Б. Спіноза, представники німецької класичної філософії – І. Кант і Г. В. Ф. Гегель, а також сучасної світової та вітчизняної філософії – А. Шопенгауер і Ф. Ніцше, Л. Шестов, М. Бердяєв і А. Камю, М. Фуко і Ж. Бодрійяр, І. Бичко, Б. Вишеславцев, М. Лоський, В. Лук'янець та ін. Так трапилось, що з самого початку розвитку філософії і донині не знайдено гармонійного зв'язку між ними – панує то розум, то воля, то почуття.

Дослідити в межах статті зазначену проблему в цілому звичайно неможливо, проте необхідно засвідчити її актуальність, щоб перейти до розгляду не менш важливих питань, пов'язаних з волею. Незважаючи на те, що воля завжди була об'єктом філософських досліджень, а також могутні спроби дослідити її в шопенгауерівському чи ніцшеанському варіантах – ця тема, на наш погляд, залишається мало пізнаною.

Разом з тим, якщо уважно вивчити структуру свідомого і підсвідомого, яку досліджують як у філософській, так і психологічній літературі, то як не дивно, але там чомусь не звертають уваги на такі, притаманні людині феномени, як свобода і сваволя. Тому доцільно вести пошук витоків свободи і сваволі в бутті волі, враховуючи її взаємозв'язок з розумом і почуттями, елементами несвідомого.

Отже, **мета** цього дослідження полягає в тому, щоб показати необхідність пізнання волі, свободи і сваволі в їхній цілісності, системності, а для цього потрібно встановити зв'язок між ними.

Вихідними позиціями для такої постанови питання є: по-перше, неоднозначність та неоднозначність, у поглядах на поняття волі як серед філософів, так і представників інших суспільно-гуманітарних наук; по-друге, наявність різноманітних підходів до розуміння свободи і неабиякі труднощі у визначенні цього поняття; по-третє, незважаючи на незначні зрушення, поняття сваволі сприймають у більшості випадків як щось протилежне свободі, як щось негативне, як зло, тобто таке, що обов'язково повинно бути приборканим, подоланим чи побореним, і, по-четверте, всі ці три поняття розглядаються, як правило, розрізнено.

Щоб переконатися в існуванні взаємозв'язку між ними, зробимо короткий аналіз філософських вчень про волю, свободу і сваволю.

Зазначені поняття описано в перших письмових документах, які донесли нам історія – в гомерівських поемах. У них термін «воля» використовується постійно. Подекуди знаходить своє місце в піснях і слово «свобода». Передовсім це слово показує, що в когось чи в чогось на шляху немає перешкод, проте в поведінці, у діях своїх героїв Гомер описує деякі властивості (вибір, самовизначення, самоствердження тощо), які можна вважати поняттям свободи. Термін «сваволя» Гомер не вживає, та в окремих діях літературних персонажів можна вбачати такі з них, що відповідають цьому поняттю.

В описаних Гомером діях і поведінці людей і богів простежуємо зв'язок волі зі свободою і сваволею. Гомер використовує слово воля в його варіаціях там, де можна вжити слово свобода чи сваволя, тобто виявляємо щодо цих понять синкретизм.

Зберігся також цікавий вислів Геракліта. Він говорить, що хоча логос править всім, „більшість людей живе так, як неначе б мали власне розуміння” [8, 35].

Що мав на увазі Геракліт під „власним розумінням”? Його можна тлумачити і як життя за власною волею, і як власний вибір, і як прояв сваволі. Синкретичність поняття „за власним розумінням”, з одного боку, показує нерозрізненість понять воля, свобода і сваволя, а з іншого – негативне ставлення до цих феноменів, адже, закликає Геракліт, „свавільля потрібно гасити швидше, ніж пожежу” [14, 35].

У вченні Платона вибудовується вже певна закономірність: необхідність – закони – воля. Роздуми про волю з'являються в образі надлюдина, тобто такої людини, яка може чинити не за законами, а на власний розсуд – вільно чи свавільно. Для Платона свобода і свавільля – поняття тотожні і негативні, бо ж воля, свобода повинні співвідноситися з загальним законом чи суспільними законами, а не з людськими нормами [16, 233].

У працях Аристотеля окреслено контури понять воля, свобода і сваволя, а також виявлено зв'язки між ними. Воля в його розумінні – це сила, яку застосовує людина для задоволення прагнень, для прийняття рішень [2, 310]. За допомогою волі людина також отримує право добровільно вирішувати діяти, чи не діяти, тобто робити вибір.

Аристотель висуває тезу про свободу як свідомий вибір, при цьому він зазначає, що свідомий вибір явно довільний, свавільний [3, 101].

Порівнюючи поняття вільного і свавільного вибору, Аристотель зазначає: „Здається, між іншим, що свідомий вибір є свавільне однак (ці питання) нетотожні, але (поняття свавільного ширше) ...” [3, 99].

На прямий зв'язок свободи з волею вказує Епікур. За допомогою свого припущення про самовільне відхилення атомів він доводить, зокрема, і те, що людина не цілком детермінована обставинами, а здатна завдяки своїй волі творити, діяти, чогось досягати, будувати своє життя як їй хочеться, тобто бути вільною.

Найбільш цілісною концепцією взаємозв'язку волі, свободи і сваволі постає у А. Августина. Він оперує термінами „свобода волі”, „вільне рішення волі”, „істинна свобода”, „вільна свавільність”. Крім того, він чітко вказує, що свобода і сваволя є невід'ємними властивостями волі і перебувають у діалектичному зв'язку між собою. Про це в „Сповіді” А. Августин пише так: „Однак є дві волі, і одна з них не є повною, а те, чого не достає одній, посідає інша” [1, 141]. Свободу волі він розуміє як рішення, вибір або як згоду волі, яка не залежить від функції розуму, яку не зумовлюють мотиви споглядання, а швидше, сама визначає їх без свідомих приводів.

З епохою Ф. Аквінського, з його баченням волі і свободи започатковується курс на раціоналізацію вольового начала. Свободу і свавільність починають розглядати не як функції волі, а розуму. Він стверджує: „Свободна воля людини і пов'язані з нею свавільні рішення вибору мають своє джерело в інтелектуально-пізнавальних органах, точніше, коренем будь-якої свободи є розум” [4, 135].

Отже, у гармонійному балансі трьох начал – розумового, вольового і чуттєво-емоційного – помітний нахил у бік розумового. Мабуть, звідси починається відірване одне від одного бачення, а, разом з тим, і різноманітність визначень понять воля, свобода і сваволя. Саме тут зароджується те джерельце, яке дасть можливість Б. Спінозі, зовсім в іншу історичну епоху, сформулювати одне з найвпливовіших визначень поняття свободи.

Слід зазначити, що такому підходу в цю ж епоху протистояла й інша позиція, а саме погляди Д. Скотта. На його думку, воля є „причиною своїх власних актів; вона

свободна не тільки в тому сенсі, що може реалізовувати або, навпаки, стримувати певні хотіння, але і в тому, що самі хотіння, бажання знаходять достатню причину у волі” [8, 262]. Отже, Д. Скотт бачив причину визначеності волі в самій волі, а не в розумі, як Ф. Аквінський.

Можна висловити припущення, що якби ця думка була достатньою мірою почута і врахована, то в філософській думці ХІХ століття не спостерігався б такий різкий ухил з боку деяких філософів вже до іншого начала – вольового.

Новий час орієнтує філософію на об’єктивність, на науковість. Пошук у всьому необхідності через причинність веде до того, що поняття воля, свобода і сваволя розщеплюються на неначебно самостійно існуючі елементи, де воля і свавільність відступають на другий план. Основною проблемою стає питання про необхідність і свободу.

Показовою в цьому аспекті є позиція Т. Гоббса. Говорячи про волю, він не заперечує її наявності, але воля в нього стоїть якось осторонь як від свободи, так і від свавілля.

Т. Гоббс вважає, що „якщо у людини вперше з’являється бажання або воля здійснити яку-небудь дію, вчинити яку перед цим у неї не було ні бажання, ні волі, то причиною цього є не сама воля, а дещо інше, що лежить поза сферою останньої. Коли, таким чином, безперечним є положення, що воля є необхідною причиною добровільних дій, а сама воля, у свою чергу, зумовлена іншими, не залежними від неї, речами, то звідси випливає, що всі добровільні дії зумовлені необхідними причинами і є вимушеними”, а отже, „свобода є відсутність будь-яких перешкод для дії, оскільки вони не містяться в природі і внутрішніх якостях діючого суб’єкта” [7, 608].

Таким чином, Т. Гоббс наполягає на тому, що і воля, і свобода є поняттями не пов’язаними, а детермінованими необхідними причинами, тобто є вимушеними, від людини не залежними. А ось щодо свавілля він дотримується зовсім протилежної позиції. На його думку, це родовий феномен, родова ознака людини і тільки людини.

Заперечення волі й будь-якого її зв’язку зі свободою чи свавіллям посилюється в працях Б. Спінози. Воля в нього є одним із модусів мислення поруч із розумом, любов’ю, радістю тощо. Якщо в Р. Декарта воля ототожнюється з бажанням, то Б. Спіноза під нею розуміє здатність людини щось ухвалювати або заперечувати. Воля, говорить він, це „здатність, за якою душа ухвалює чи заперечує, що правдиве і що неправдиве, а не бажання, за яким душа домагається якої-небудь речі чи відвертається від неї” [20, 446]. Водночас у душі немає місця ніякому вольовому явищу, немає ніякої абсолютної здатності хотіти чи не хотіти, а є тільки окремі вольові явища, бо людина має „то одну, то іншу волю, вона робить з неї у своїй душі загальний модус, який вона називає волею” [19, 138]. Воля є розумовою, а не реальною сутністю, стверджує Б. Спіноза.

Такою ж нереальною і, тим більше, ніяк не пов’язаною з волею є в Б. Спінози і свобода. Вільна річ, у його розумінні, – це „така річ, яка існує за одною лише необхідністю своєї власної природи і визначається до дії тільки сама собою” [20, 362]. Однак людина не є такою річчю, вона річ необхідна, вважає Б. Спіноза, тобто вона така, яка чим-небудь іншим визначається до існування й діяльності. Тому, зазначає він, думка про свободу волі виникає із вигаданого свавілля дії людей, з того, що „свої дії усвідомлюють, а причин, якими вони визначаються, не знають” [20, 446]. А насправді, поведінка людей детермінована незалежними від них умовами. Це означає, що потрібно пізнати, усвідомити причинний зв’язок явищ, що впливають на людину, розібратися з ними, зрозуміти, за що треба турбуватися, а за що ні, і тоді вона стане вільною [20, 594].

Отже, у Б. Спінози, воля і розум виявляються тотожними поняттями, а свобода і сваволя – просто вигаданими внаслідок людського незнання речами.

Противагою таким поглядам Т. Гоббса і Б. Спінози є роздуми про волю, свободу і сваволю Р. Декарта і Ж.-Ж. Руссо.

Діяння за своєю волею Р. Декарт називає вершиною досконалості людини. Він наголошує на тому, що людина повинна бути господарем своїх дій, що вона повинна обирати для себе істину добровільно, а не під тиском зовнішніх сил. Людина, підкреслює Р. Декарт „у деякому особливому сенсі є господарем своїх вчинків... Адже автомати не можна хвалити за те, що вони ретельно виконують усі рухи, для яких вони призначені, бо вони виконують їх так через необхідність; але хвалять майстра, що їх створив, за те, що він виготовив їх із такою точністю, бо він створив не через необхідність, а за свавіллям” [9, 328]. Р. Декарт вважає, що „воля до такої міри є свободною, що її ніколи не можна примусити” [10, 499]. Таким чином, людина за власною волею може вибирати, приймати рішення, діяти. При цьому за свої свободні дії чи воління заслуговує вона похвали, чи осуду. Причиною прийняття помилкових рішень або вибору є не її природа, а недоліки в способі дій і застосуванні свободи вибору.

Отже, у Р. Декарта чітко простежуємо зв'язок волі, свободи і свавілля, хоча, в більшості випадків, свободу і свавілля він витлумачує як тотожні поняття.

Ж.-Ж. Руссо вбачає і в тварині, і в людині хитророзумну машину, яку природа наділила почуттями, щоб саму себе заводити й обмежувати до певної міри від усього, що могло б її знищити чи розладнати, однак з тією відмінністю, що природа сама керує усіма діями тварин, тоді як людина ще й власноруч бере в цьому участь, як свободно діюча особа. Він зазначає: „Одна вибирає або відкидає за інстинктом, друга – актом своєї свободної волі; це призводить до того, що тварина не може ухилитися від приписаного їй порядку, навіть якщо б так їй було корисно, людина ж часто ухиляється від цього порядку, незважаючи на те, що шкодить собі” [18, 54]. У цій короткій цитаті, як очевидно, зафіксований закономірний зв'язок волі, свободи і сваволі.

Спроба надати завершеного філософського вигляду поняттям воля, свобода і сваволя була здійснена німецькою класичною філософією.

І. Кант знімає характерне для представників новочасної філософії бачення людини з природного боку, в нього вона, крім чуттєвості й розуму, наділена ще й волею, свободою і сваволею.

Кожна річ у природі, зазначає І. Кант, діє за законами, людина ж здатна вчиняти згідно уявленню про закони, тобто, згідно з принципами, тому, що вона керується волею. Волю він розуміє як здатність визначати саму себе до здійснення вчинків чи створення предметів, що відповідають уявленням людини про ті чи інші закони.

Людську здатність через свої уявлення бути причиною предметів цих уявлень І. Кант називає здатністю хотіння. Оскільки сваволю до вчинку визначають певні підстави, що залежать від здатності хотіння, то він, розглядаючи через ці поняття волю, у той же час розмежовує волю і сваволю та встановлює співвідношення між ними. І. Кант пише: „Здатність хотіння, внутрішня визначальна підстава якої і, отже, сам розсудок містяться в розумі суб'єкта, називається волею. Воля – це (на відміну від сваволі) здатність хотіння не стільки стосовно до вчинку, скільки стосовно до підстави, яка визначає сваволю до вчинку; сама воля власне, не має своєї, що її визначає, підстави; оскільки вона здатна визначати сваволю, то вона – сам практичний розум” [13, 119–120]. А ось свободу, за І. Кантом, породжує чистий розум внаслідок притаманної йому здатності „самовільно починати ряд подій” [12, 492].

Відношення свободи до волі І. Кант установлює так: „Воля є видом причинності живих істот, оскільки вони розумні, а свобода б була такою властивістю цієї причинності, коли вона могла б діяти незалежно від сторонніх причин...” [12, 289]. Однак він наполягає на тому, що свобода є не лише ідеєю розуму, об'єктивність якої викликає сумнів. І. Кант зазначає: „Свободу ми не могли, однак, довести навіть у нас

самих і в людській природі як дещо дійсне, ми бачили тільки, що її необхідно припустити, якщо ми хочемо мислити собі істоту розумною і наділеною свідомістю своєї причинності стосовно до вчинків, тобто наділеною волею” [12, 292].

І. Кант розрізняє негативну і позитивну свободу, тобто свободу і сваволю, вказуючи, що свобода – дещо відмінне від сваволі, бо вільний вчинок не має нічого спільного із вчинком, що продиктований схильністю емпіричного індивіда, його приватним інтересом. Водночас, в більш широкому сенсі, він розглядає свавілля як момент свободи, без якого вона неможлива. Протириччя тут немає, адже І. Кант поділяє сваволю на свободну (визначену чистим розумом), тваринну (визначену нахилами чи чуттєвими спонуками) і людську (яка хоча і піддається впливу нахилів чи чуттєвих спонук, але не визначається ними, а може бути визначена до вчинків з чистої волі). Таку людську сваволю він розглядає як щось позитивне, як те, що буденно виявляється у будь-якій дії людини.

Отже, І. Кант знайшов і визначив зв'язок між волею, сваволею і свободою, розглядаючи ці три феномени як певну систему взаємозв'язаних елементів, а також помітив, хоча, може, і не достатньо обґрунтував, що сваволя і свобода є певними властивостями волі.

Природу волі, вважає Г.В.Ф. Гегель, становить свобода. Свобода таке ж основне визначення волі, як вага – основне визначення тіла, бо „воля без свободи – порожнє слово, так само як свобода дійсна лише як воля, як суб'єкт” [5, 68]. Саму ж свободу він поділяє на формальну (суб'єктивну) і дійсну (об'єктивну). Формальну чи суб'єктивну свободу Г.В.Ф. Гегель називає сваволею. Від формальної свободи дійсна свобода відрізняється змістом. Якщо воля за свої цілі має суб'єктивні, своєкорисні інтереси, то це сваволя, а якщо загальний зміст, то це свобода.

Таким чином, Г.В. Ф. Гегель вказує на діалектичний взаємозв'язок волі із свободою і сваволею, на те, що і свобода, і сваволя є властивостями волі.

Проте, застерігає він, не слід вважати, що людина, з одного боку, мисляча, а з іншого – волююча: просто воля є особливий спосіб мислення. Звідси вищим змістом свободи, у Г.В.Ф. Гегеля є визначення розуму взагалі: „... свобода – по суті, має значення тільки як мислення; шлях, яким воля перетворює себе в об'єктивний дух, полягає в тому, щоб підняти себе до мислячої волі, надати собі такий зміст, який вона може мати лише як сама себе мисляча” [6, 280].

Звідси Г.В.Ф. Гегель робить висновок, що розвиток волі здійснюється від формальної волі до волі самої себе мислячої (або в собі суцільної волі), а відповідно, розвиток свободи – від формальної свободи (сваволі) до дійсної свободи.

Свій внесок у формування системи воля – свобода – сваволя робить І. Г. Фіхте. Виходячи з свого методологічного принципу, щоб відчувати себе, потрібно нашоувхуватися на межу, потрібно вийти за її межі. Людина вкладає не тільки необхідний порядок у речі, вона дає їм також і той, який вона свавільно обрала. Це відбувається тому, що: „... я хочу вільно бажати згідно з вільно обраною метою; я хочу, щоб ця воля, як остання причина, тобто така, що не визначається ніякими іншими вищими причинами, могла б приводити в рух перш за все моє тіло, а через нього і все, що оточує мене, і робить в ньому зміни. Моя діяльна природна сила повинна знаходитися у владі волі і не приводитися в рух нічим іншим, крім неї” [21, 94].

Поділ волі між „чистим розумом” і „практичним розумом” у І. Канта, зарахування функцій волі до особливої мисленнєвої діяльності в Г.В.Ф. Гегеля, ототожнення волі й розуму в І.Г.Фіхте, з одного боку, а з іншого боку, фактично невизнання свободи як вибору (а отже, і невизнання її зв'язку з волею), а пов'язування її зі знаннями, з

необхідністю, з пізнанням необхідності і тільки – викликали бурхливу реакцію в представників різних філософських течій XIX – XX століть.

Спочатку А. Шопенгауер, а за ним Н. Гартман і Ф. Ніцше стверджують первинність волі стосовно всіх інших проявів духовного життя, зокрема й стосовно розуму. Воля, у їхньому розумінні, є абсолютною космічною силою, сліпим і безсвідомим началом, похідним від якого є всі інші явища. Вона оголошується вищим принципом буття.

За А. Шопенгауером, „Світ як воля” – це світ, який розглядають з погляду волі, як рушійного абсолютного начала, як її об’єктивація, – вияв творіння. Саме така воля свободна у своєму виборі, свавільна.

„Світ як уявлення” – це світ об’єктивованих волею предметів, явищ; реальна дійсність, існуюча за законом достатньої підстави в його чотирьох модифікаціях. За законом мотивації, тобто законом достатньої підстави дії людей, підставою (причиною) дії є мотив або сама воля (бажання) окремого суб’єкта. Проте мотив, який визначає вчинки – це та ж сама причина, яка діє з такою ж необхідністю, з якою діють усі причини. А. Шопенгауер вважає, що в акті вибору сильніший мотив з необхідністю оволодіває волею. Але не інтелект, а воля відіграє при цьому вирішальну роль. Вона не підкоряється розуму, необхідність хотіння не визначається ним. У волі своя власна необхідність, а саме характер. Свій у кожної людини, вроджений, постійний – він надає необхідності людській волі, позбавляє її свободи.

Отже, воля, у А. Шопенгауера, як річ у собі, свободна і свавільна, у світі ж феноменальному, у світі як уявленні – свободи волі не існує. На його думку, свобода не витісняється, а лише переміщується у вищу сферу, тобто вона трансцендентальна, тому реальному „я” просто так, чи через пізнання недоступна – в неї можна тільки проникнути.

Гостро сприйняв ситуацію з нівелюванням волі, свободи і сваволі Ф. Ніцше. У нього підноситься над усім воля індивідуального „я”. Добром і щастям він вважав усе, що помножує в людині чуття сили, жадання влади, саму силу. Все, що походить від слабкості, – то є зло. У результаті ослаблення людини „виховними” діями проти неї держави, суспільства, окремих суб’єктів, насильницького утримання в рамках тих чи інших „необхідних” або „вигідних” правових і моральних норм, отримали цілком протилежний тип людини, а саме, „свійську тварину, стадну істоту, хворого звіра на ймення людини-християнина” [15, 332].

„Нескута воля” – ось що відрізняє, на думку Ф. Ніцше, людину від тваринних істот. Саме вона раніше виступала однією з прикмет людини як істоти вищого порядку. Але сьогодні в неї відібрали навіть волю, і саме це слово вже не має ніякого сенсу. Він підкреслює: „Старе слово „воля” служить тільки для позначення певної індивідуальної реакції, яка є доконечним результатом спільної дії цілої купи почасти суперечливих, почасти узгоджених подразників: воля вже не „діє” і не „спонукає”” [15, 342]. Тому й лунає його заклик: сваволя, а не пряmlinійний поступ вперед (до Свободи, Справедливості, Розуму, Прогресу) – таким повинен бути прояв природної людини.

Л. Шестов вів непримиренну боротьбу з тією філософією, яка вбачала „добро в тому, щоб шукати не те, чого людина хоче, а те, що розум їй укаже вважати за краще” [17, 10].

М. Бердяєва лякає розчинення особистості в безособовій стихії, якою б вона не була – природно-космічною чи морально-розумною. Кожна з них, на його думку, небезпечна і загрожує людині рабством, тобто втратою нею самостійності, свободи, діяльності за власною волею. Він переконаний, що особистість не просто наділена

свободою, а сама є свободою. Ж.-П. Сартр зазначає, що не існує різниці між буттям людини і її буттям – вільним.

На думку А. Камю, свобода – це не тільки незалежність від зовнішніх факторів, але й внутрішня переконаність особи у своїй волі, у своєму праві так чинити, тому вона бунтує. Бунт не є тотальною свободою, а процесом, який робить свободу повною. Прагнення до бунту, до протесту „коріниться одночасно і в рішучому протесті проти всякого втручання..., і в невиразній переконаності бунтівника у своїй добрій волі, а вірніше, у його почутті, що він має право робити ось те і ось те” [11, 127].

А. Камю вважає, що людина не повинна й, водночас, повинна діяти свавільно. Це пояснюється тим, що вона є єдиною у світі (безкінечному і непрозорому для розуму) кінцевою істотою, наділеною ясністю бачення, але в неї відсутня універсальна свідомість (як, наприклад, світ ідей у Платона чи абсолютна ідея в Гегеля), і індивідуальній свідомості немає з чим співвідноситися. Тому людині самій за себе потрібно вирішувати, самій давати відповіді на актуальні питання, які виникають у процесі її життєдіяльності. Коли людина за своєю волею протестує, повстає, бореться, діє заради утвердження гідного існування – така сваволя є позитивною, а коли її воля виходить за певні межі (правові, моральні, релігійні тощо), коли бунтар стає людинобогом, який успадкував у відкинутого ним іншого божества все те, що ненавидів – абсолютизм, претензії на останню істину, то тоді – це вже сваволя негативна.

На думку К. Ясперса, свобода починається зі сваволі. Справа в тому, що, не згоджуючись з своєю долею, з умовами свого існування в універсальному світі, людина повстає (чи бунтує за А. Камю, чи прагне безвладдя, анархії за М. Бердяєвим тощо). Тобто те, що є її сваволею, чинить опір, бореться. Цим опором, боротьбою людина стверджує свою значимість, свою перевагу. А це, у свою чергу, вимагає від неї певних особистих вольових зусиль, необхідності виходу за межі розумних розрахунків, ризику. „Створюючи простір, – говорить К. Ясперс, – у якому самобуття може реалізуватися як існування, сваволя є начебто тілом цього порядку, який сам по собі знаменує його крах, але за певних умов є його дійсністю” [22, 324].

Цікавою є позиція К. Ясперса щодо свободи. На відміну від М. Бердяєва і Ж.-П. Сартра, він вважає, що свобода не є „раніше” за все і не є „приреченістю”, а є тим, що досягається діалектичним розвитком індивідуального буття в об’єктивному світі. Водночас, підкреслює К. Ясперс, свободу не можна визначити твердо встановленим поняттям.

Якщо представники „філософії життя” чи екзистенціалізму переймалися засиллям розуму, відстоюючи вольове чи чуттєве начало, то філософи постмодерну б’ють тривогу взагалі щодо цілісності особистості. На їхню думку, у сучасному суспільстві життєдіяльність людини розпалася на фрагменти, певні напрямки, а, отже, і „Я” втрачає цілісність і єдність. У М. Фуко особистість, індивід, самість розпадається на фрагменти, на маленькі „я”, у Ж. Дельоза – на доіндивідуальності, у Ж. Бодрійєра вона зовсім зникає, „змасовлюється”. Тобто мова йде про загрозу втрати „автономії”, що призводить до втрати таких важливих форм свободи, як самовизначення, самоствердження, самореалізація тощо, робить практично неможливим вибір, створює неабиякі проблеми в можливості індивіда переривати причинно-наслідкові ланцюги й самочинно започатковувати нові ряди подій, іншими словами створювати „локуси свободи”.

Отже, щоб не втратити в єдності трьох начал (розумового, вольового і чуттєвого), одного з них, а саме вольового, історія філософських вчень про волю, свободу і сваволю засвідчує необхідність їх системного, взаємозв’язаного і взаємозумовленого пізнання. Плюралістичність у поглядах і на волю, і на свободу, і на сваволю не

викликає сумніву, але вона не повинна призводити до їх автономізації, розриву, адже свобода і сваволя є невід'ємними властивостями волі.

У кожній з відомих концепцій свободи прослідковується наявність її зв'язку із сваволею. Спроби однозначно протиставити, відокремити сваволю від свободи призводить до їх однобічного і спрощеного трактування.

Література

1. Августин (святий). Сповідь / Святий Августин. – К.: Основи, 1997. – 319 с.
2. Аристотель. Большая этика / Аристотель // Аристотель. Соч. : В 4-х т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 295–374.
3. Аристотель. Никомахова этика / Аристотель // Аристотель. Соч.: В 4-х т. – М. : Мысль, 1983. – Т.4. – С. 53–293.
4. Боргош Ю. Фома Аквинский / Ю.Боргош. – М.: Мысль, 1966. – 215 с.
5. Гайденко П.П. Парадоксы свободы в учении Фихте / П.П.Гайденко. – М.: Наука, 1990. – 127 с.
6. Гегель Г. Философия духа / Г.Гегель // Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – М.: Мысль, 1956. – С. 202–328.
7. Гоббс Т. О свободе и необходимости / Т.Гоббс // Гоббс Т. Соч.: В 2-х т. – М.: Мысль, 1989. – Т.1 – С. 574–611.
8. Гусейнов А., Иррлиц Р. Краткая история этики / А.Гусейнов, Р.Иррлиц. – М.: Мысль, 1987. – 589 с.
9. Декарт Р. Первоначала философии / Р.Декарт // Декарт Р. Соч.: В 2-х т. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – С. 297–422.
10. Декарт Р. Страсти души / Р.Декарт // Декарт Р. Соч.: В 2-х т. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – С. 481–572.
11. Камю А. Бунтующий человек / А.Камю. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
12. Кант И. Критика чистого разума / И.Кант // Кант И. Соч.: В 6-и т. – М.: Мысль, 1964. – Т. 3. – 799 с.
13. Кант И. Метафизика нравов в двух частях / И.Кант // Кант И. Соч.: В 6-и т. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4 (2). – С. 107–418.
14. Кессиди Ф.Х. Сократ / Ф.Х.Кессиди. – М.: Мысль, 1976. – 198 с.
15. Ніцше Ф. Жадання влади. Передмова / Ф.Ніцше // Ніцше Ф. Так казав Заратустра. – К.: Основи; Дніпро, 1993. – 415 с.
16. Платон. Государство / Платон // Платон. Соч.: В 3-х т. – М.: Мысль, 1971. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 89-454.
17. Поляков Л.В. „Афины” и „Иерусалим” на весах Льва Шестова / Л.В.Поляков // Шестов Л. Сочинения. – М.: Раритет, 1995. – С. 5–14.
18. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Ж.-Ж.Руссо. – М.: Наука, 1969. – 703 с.
19. Спиноза Б. Краткий трактат о бже, человеке и его счастье / Б.Спиноза // Спиноза Б. Избранные произведения: В 2-х т. – М.: Госполитиздат, 1957. – Т. 1. – С. 67–171.
20. Спиноза Б. Этика / Б.Спиноза // Спиноза Б. Избранные произведения: В 2-х т. – М.: Госполитиздат, 1957. – Т. 1. – С. 359–618.
21. Фихте И.Г. Назначение человека / И.Г.Фихте // Фихте И.Г. Соч.: В 2-х т. – СПб.: Мифрил, 1993. – Т. 2. – С. 65–224.
22. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

Аннотация. *Видриган Н.В. Воля, свобода и произвол как системный, целостный объект.*

В статье на основе анализа философских учений о воле, свободе и произволе рассматривается проблема взаимосвязи этих понятий; показана необходимость их системного, целостного познания как единого объекта.

Ключевые слова: *воля, свобода, произвол, системность, целостность.*

Summary. *Vydrygan M.V. Liberty, freedom and self-will as the systematic, integral object.*

On the basis of the analysis of the philosophical doctrines about liberty, freedom and self-will, this article deals with the problem of the correlation of these conceptions. The purpose of the article is to show the necessity of the systematic, integral learning of the conceptions as a single object.

Key words: *liberty, freedom, self-will, system, integrity.*

Надійшла до редколегії 17.10.2010 р.